

Drócsa Izabella

A SZOVJET BÜNTETŐJOG-TUDOMÁNYNAK A MAGYAR BÜNTETŐJOGRA GYAKOROLT HATÁSA 1945 UTÁN – KÜLÖNÖS TEKINTETTEL AZ ANYAGI ÉS ELJÁRÁSI JOGBAN MEGJELENŐ ALAPELVÉKRE ÉS AZ ENNEK NYOMÁN ELFOGADOTT JOGSZABÁLYOKRA

*The Effects of the Soviet Criminal Law Science on the Hungarian Criminal Law
after 1945, with a View on the Principles of Substantive Criminal Law and Criminal
Procedure and the Passed Laws Based on Those*

Dr. Drócsa Izabella, doktorandusz hallgató, megbízott oktató, Pázmány Péter Katolikus
Egyetem Jog- és Államtudományi Kar, drocsa.izabella@jak.ppke.hu

A tanulmány a magyar büntetőjog szovjet mintára történő átalakításával foglalkozik, amelynek két nagy vetületét fontos kiemelni: elsőként meg kell vizsgálni a büntetőpolitikai célkitűzéseket, amelyek alapján a jogalkotó teljesen más tartalommal töltötte fel a klasszikus büntetőjogi alapelveket, másrészt pedig, hogy ennek az átalakulásnak a nyomán milyen új jogszabályokat fogadtak el. E téma bemutatására a kor magyar és szovjet jogirodalma, a különböző jogi szakfolyóiratokban közölt büntetőjogi publikációk, valamint a rendszerváltás után az e témát feldolgozó szerzők művei adnak iránymutatást. A cikk tehát egy összefoglalót kíván adni e korszak jogfejlődési tendenciájáról, rámutatva arra, hogy a büntetőjog milyen szerepet játszott a kommunista diktatúra kiépítésében, amelyre hivatalosan 1949-ben, a szovjet típusú alkotmány elfogadásával került sor.

KULCSSZAVAK:

a büntetőjog osztálytartalma, kollektív felelősség, koncepció per, népbíróság, társadalomra veszélyesség, törvény előtti egyenlőség, törvényesség elve

The study deals with the conversion of the Hungarian Criminal Law which was suitable for the Soviet sample. It is very important to emphasise two aspects of this topic: firstly, the objects of the criminal policy, on the basis of which the criminal principles were filled with completely different contents, and secondly, due to this transformation what kind of law has been adopted. This topic has been presented in the earlier Hungarian and Soviet legal literature, criminal law publications which were published in the various legal professional magazines, as well as in the works of authors who processed this theme after the Regime Change. The article would give an overall of this legal development pointing out what functions of the Criminal Law were fulfilled during the building of the Communist Dictatorship. This development ended in 1949, when the Soviet Constitution was accepted.

KEYWORDS:

class content in Criminal Law, collective responsibility, show trial, People's Tribunal, the principle of "social dangerousness", the principle of equality before the law, the principle of legality

Magyarországon a szovjet típusú alkotmány 1949-ben történő elfogadásáig¹ a Szövetséges Ellenőrző Bizottság (továbbiakban: SZEB)² felügyelte az országban az alkotmányos rend helyreállítását, amelynek legfőbb eredménye az Ideiglenes Nemzetgyűlés felállítása,³ majd pedig a köztársaság kikiáltása volt 1946. február 1-jén.⁴ Ám az alkotmányosság látszata mellett a szovjetek felügyelete alatt megkezdődött az egypártrendszer kiépítése, a törvényhozó, végrehajtó és bírói hatalom centralizálása,⁵ és a kommunista ideológia térnyerése a politikai életben. Mindehhez párosult büntetőjognak a szovjetizálása, ami által lehetőség nyílt a társadalom rendőri felügyelet alá helyezésére, ennek érdekében a központi hatalom még az erőszak alkalmazásától sem riadt vissza.⁶ Ez a gyakorlat megfelelt Lenin eredeti elképzeléseinek, állítása szerint ugyanis „*a diktatúra: vashatalom, forradalmian bátor és gyors hatalom, amely kíméletlenül elnyomja mind a kizsákmányolókat, mind a gonosztevőket*”.⁷

Jelen tanulmány azokat az anyagi és eljárási változásokat mutatja be, amiket a szovjet büntetőjog megjelenése okozott Magyarországon.

A korabeli tankönyvek két nagy csoportra osztották a büntetőjog tudományát, különbséget téve az úgynevezett burzsoá tudomány – amelynek értelmében a büntetőjog egy öröktől fogva létező jelenség – és a szovjet tudomány között. Ez utóbbi tagadta, sőt, tudománytalannak minősítette a büntetőjog ily formában való meghatározását, mert a szovjet jogtudósok szerint ugyanis e jogág keletkezése az állam létrejöttéhez köthető, tehát a társadalmi fejlődés egy meghatározott fokán jelentkezett az az igény, hogy bizonyos cselekményeket büntetteknek minősítsenek.⁸ Minderre alapozva jelentette ki Kádár Miklós tankönyvében, hogy „*egyedül a büntetőjog szovjet tudománya ad következetes, egyedül helyes és valóban tudományosan megfogalmazott választ a büntetőtudomány tárgyának, módszerének és rendszerének kérdésére, valamint hasonlóképpen mindazokra a sajátos részletkérdésekre is, amelyek a büntetőjog tudományának körébe tartoznak*”. Tehát a büntetőjog egy olyan harci eszköz, amely az állami, társadalmi, gazdasági, az állampolgárok alapvető jogait sértő cselekményekkel szemben kíván fellépni.⁹

¹ HORVÁTH Attila: A szocialista alkotmány (1949. évi XX. törvény). In: Szerk. HORVÁTH Attila – KOLTAY András – MÁTHÉ Gábor: *Sapientia iuris non potest fieri: ünnepi tanulmányok Zlinszky János tiszteletére*, Gondolat Kiadó, Budapest, 2009, 37–166.; SIMÁNDI Irén: „Alkotmánytan” a Magyar Rádióban: az 1949. évi alkotmány, *Jogtörténeti Szemle*, 14. évf., 2012/3, 20–25.

² FÖLDESI Margit: *A megszállók szabadsága: a hadizsákmányról, a jóvátételről, Szövetséges Ellenőrző Bizottságról Magyarországon*, Kairosz Kiadó, Budapest, 2009; FÖLDESI Margit: *A Szövetséges Ellenőrző Bizottság Magyarországon: visszaemlékezések, diplomáciai jelentések tükrében*, Ikva Könyvkiadó, Budapest, 1995.

³ PALASIK Mária: *A jogállam megteremtésének kísérlete és kudarca Magyarországon 1944–1949*, Napvilág Kiadó, Budapest, 2000, 30.

⁴ PALASIK Mária: A köztársaság kikiáltása és büntetőjogi védelme, *Valóság*, 1996/9. 57.

⁵ HORVÁTH Attila: A büntetőjog története Magyarországon a szovjet típusú szocializmus időszakában, különös tekintettel a koncepciók perекre. In: Szerk. MEZEY Barna – RÉVÉSZ T. Mihály: *Ünnepi tanulmányok Máthé Gábor 65. születésnapja tiszteletére*, Gondolat Kiadó, Budapest, 2006, 193.

⁶ Uo.

⁷ *Lenin válogatott művei*, 2. kötet, Budapest, Szikra Kiadó, 1954, 381.

⁸ MENYASAGIN, V. D. szerk.: *Szovjet Büntetőjog, Általános rész*, Tankönyvkiadó, Budapest, 1951, 3.

⁹ Dr. KÁDÁR Miklós: *Magyar büntetőjog, Általános rész*, Tankönyvkiadó Vállalat, Budapest, 1952, 9.

A fenn kifejtettekkel összefüggésben a bűnözés egyik fő okának az osztálytársadalom létét jelölték meg. E fogalom jelentését Lenin az osztály definiálásával kívánta meghatározni. Álláspontja szerint egy olyan történelmi kategóriáról van szó, ami arra mutat rá, hogy egyes társadalmi csoportok a termelésben, illetve a megtermelt javak elsajátításában milyen szerepet játszottak. A termelőeszközökhöz való viszonya alapján pedig különbséget tett a kizsákmányoló és a kizsákmányolt osztályok között.¹⁰ Az ily módon történő csoportosítást végigvezette a fontosabb történelmi korszakokon is, elhatárolva egymástól a rabszolgatartó, a hűbéri és a tőkés társadalmakat.¹¹ Így kívánt rámutatni arra, hogy a bűncselekmény, a büntetés, illetve az ezeket szabályozó büntetőjog lényegében a magántulajdon keletkezésével párhuzamosan jött létre, célja pedig az úgynevezett uralkodó osztályok érdekeinek védelme. Tehát véleménye szerint a büntetőjog osztálytartalma azt jelenti, hogy mindig az aktuálisan uralkodó osztály határozza meg a törvényben szereplő jogi tárgyat, ezáltal szabva meg a törvény tartalmát.¹² Ezt az elméletet az összes korabeli tankönyv bemutatta, részletesen levezetve, és különös részi példákkal illusztrálva: az emberölés bűncselekményének rabszolgával szemben való elkövetése,¹³ a hűbéri korszakban a földesúrnak a jobbágyok felett való rendelkezési joga, a kapitalizmusban a munkásság törvény előtti egyenlőségének figyelmen kívül hagyása a szovjet jogtudósok szerint mind kézzelfogható bizonyítéka a büntetőjog osztályjellegének, és a szovjet büntetőjog forradalmi jellegének. Külön kiemelték továbbá, hogy a büntetés célja nem a megtorlás, hanem az átnevelés, amellet, hogy az elítéltre nézve mindenképpen hátránnyal kell járnia.¹⁴

A büntetőjognak a kommunista ideológiára való megalapozása teljesen más tartalommal töltötte fel az e jogágban érvényesülő alapelveket, utat nyitva a későbbiekben a koncepciók perек lefolytatására.¹⁵ Elsősorban a törvényesség elvét¹⁶ fontos kiemelni, mert ez egyesíti azt a két alapelvet, amit a történelmi tényállásnak a törvényi tényálláshoz való összehasonlításakor, valamint a büntetés kiszabásakor figyelembe kell venni: ez a nullum crimen sine lege és a nulla poena sine lege elve. Ezen jogi tételek szerint tehát csak olyan cselekményt lehet büntettként definiálni, amit a büntetőtörvénykönyv már az elkövetés időpontja előtt annak nyilvánított, továbbá csak olyan szankció alkalmazható a tettel

¹⁰ *Lenin összes művei*, 29. kötet, Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1973, 15.; vö.: VIDA Ferenc: Az ítélkezés eszmei színvonalának emelése és a perek osztálytartalmának vizsgálata, *Jogtudományi Közöny*, 1956/7, 409–410.

¹¹ MENYSAGIN: *i. m.*, 3–4.; KÁDÁR: *i. m.*, 12–13.

¹² TÍMÁR István: Az 1950. évi II. törvény egyes kérdései, *Jogtudományi Közöny*, 1950/11–14, 379.

¹³ Ez az állítás nem felel meg teljes mértékben a valóságnak, ugyanis egy rabszolga élete fölött kizárólag ura rendelkezhetett. Az e körön kívül álló cselekményeket pönalizálták. ZLINSZKY János: *Római büntetőjog*, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1997, 109.

¹⁴ KÁDÁR: *i. m.*, 12–13.; MENYSAGIN: *i. m.*, 4–6.

¹⁵ KAHLER Frigyes: *Joghalál Magyarországon 1945–1989*, Zrínyi Kiadó, Kalocsa, 1993, 185.

¹⁶ A szocialista büntetőjogi iskola szerint a törvényesség célja az uralkodó osztály politikai hatalmának megszilárdítása, aminek következtében a törvényesség elve egy folyamatosan változó fogalom, tartalma pedig az aktuálisan uralkodó osztálytól függ. A szocialista állam így azért a legideálisabb államforma, mert az a dolgozó nép érdekeit szolgálja a kapitalista államokkal szemben, akik a törvényesség fogalmát elsősorban a munkások kizsákmányolása érdekében alkalmazták. KÁDÁR: *i. m.*, 124.

szemben, amelyet a törvény lehetővé tesz.¹⁷ A kommunista diktatúra időszakában azonban ez utóbbi érvényesülését egyáltalán nem tartották szem előtt, sőt, az 1950-es évektől lehetővé tették a visszamenőleges hatály alkalmazását a bírósági eljárásokban.¹⁸ Ezt a jogállami büntetőjogi szabályozással ellentétes gyakorlatot is megpróbálták a kor jogtudósai ideológiai alapokra fektetni. Ennek eredményeképpen erősen bírálták a nullum crimen sine lege elvét, kifejtve, hogy ez az alapelv a hűbéri társadalomhoz képest egy jelentős előrelépésnek bizonyult, hiszen megállította a földesúri önkény által előidézett, a jobbágyokkal szemben megvalósított igazságtalanságokat. Azonban nem képes a különböző bűncselekményeket tartalmilag meghatározni, és ez az elv továbbra sem zárja ki a nép kizsákmányolását és elnyomását.¹⁹

A szovjet büntetőjog magyarországi megjelenéséhez köthető továbbá az a változás is, hogy a materiális jogellenesség helyett az ügynevezett társadalomra veszélyesség fogalma vált használatossá a büntetőjogban. Ezzel kapcsolatban Viski László a következő kijelentést tette egyik tankönyvében: „A társadalomra veszélyesség fogalmának a bűncselekmény fogalomba történő bevonása a szocialista büntetőjog egyik legnagyobb jelentőségű vívmánya.”²⁰ Fontos megjegyezni azonban, hogy ha ez a kifejezés önmagában szilárd erkölcsi normákon alapszik, és nem a politikai irányvonalnak megfelelően állapítják meg annak tartalmát, akkor elfogadható terminus technicussá válik.²¹ Így jogállami keretek között megállapítható, hogy az veszélyes a társadalomra, aki nem tartja tiszteletben az alapvető emberi jogokat, vagy veszélyezteti a normális együttélés szabályait. Ehhez képest a kommunista diktatúra időszakában azokat a személyeket ítélték el erre a fogalomra való hivatkozással, akik a politikai rezsim fennállását veszélyeztették,²² vagyis ebben az esetben a magatartásokat kizárólag politikai szempontból vizsgálták. Ezért azt követően, hogy a szovjet büntetőjogban először deklarálták az ügynevezett „forradalmi jogrendet”²³ mint a bűncselekmény elkövetéséhez szükséges módot, Lenin a következőket nyilatkozta: „Minél átfogóbban kell fogalmazni, mert csak a forradalmi jogtudat és a forradalmi lelkiismeret szabja meg többé-kevésbé a terror széles körű gyakorlati alkalmazásának feltételeit.”²⁴ Ennek hatására lehetővé vált az analógia alkalmazása, ami szerint olyan cselekmények is büntethetővé válhattak, amelyek egy különös részi tényállást sem valósítottak meg,²⁵ de a párt társadalomra veszélyesnek ítélte meg. Ezen az alapon bűncselekménynek minősítették a gazdasági

¹⁷ BELOVICVS ERVIN – GELLÉR BALÁZS – NAGY FERENC – TÓTH MIHÁLY: *Büntetőjog I., Általános rész*, HVG-Orac Lap- és Könyvkiadó Kft., Budapest, 2012, 65.

¹⁸ HORVÁTH: *A büntetőjog... i. m.*, 200., KAHLER: *i. m.*, 184–185.

¹⁹ KÁDÁR: *i. m.*, 126.

²⁰ VISKI LÁSZLÓ: *Szándékosság és társadalomra való veszélyesség*, Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest, 1959, 25.

²¹ KAHLER: *i. m.*, 185. A társadalomra veszélyesség fogalma a jelenleg hatályos 2012. évi C. törvényben is része a bűncselekmény fogalmának, de a mai értelmében a jogellenesség fogalmával azonos, és szükséges továbbá, hogy a törvény büntetni rendelje az adott cselekményt. Tehát analógia alkalmazásával nem lehet egy, a büntető törvénykönyvben nem szereplő cselekményt bűncselekménynek minősíteni.

²² Uo.

²³ Ezt a fogalmat először az 1922. évi szovjet büntetőjogi törvénykönyvben határozták meg. MENYSAGIN: *i. m.*, 99.

²⁴ *Lenin összes művei*, 45. kötet, Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1975, 190.

²⁵ KÁDÁR: *i. m.*, 138.; HORVÁTH: *A büntetőjog... i. m.*, 201–202.

kizsákmányolás elleni tiltakozást, az előjárókkal szembeni tisztességtelen magatartást, vagy a közállapotok bírálását.²⁶ E definíciónak a büntetőjogban való megjelenése okozta a szándékosság és a gondatlanság közötti határvonal relativizálódását,²⁷ valamint a büntett és a vétség kategóriája közötti különbségtétel eltörlését az úgynevezett jogi bonyodalmak elkerülése végett.²⁸ Összességében elmondható, hogy a szabályozás célja a bírói önkény általánossá tétele annak érdekében, hogy a politikai vezetés számára nem kívánatos személyeket meghurcolják.²⁹

A büntetőjog tudományának osztályjellegű megközelítése a törvény előtti egyenlőség alapelveinek mellőzését eredményezte a büntetőeljárásban. Bár az 1949. évi XX. törvény 49. § (1) bek.,³⁰ és a bírósági szervezetről szóló 1954. évi XI. törvény³¹ deklarálja mint alapelveket, azonban a Büntetőeljárásról szóló törvényben (a továbbiakban: Bp.), illetve a Büntetőjog Általános Részében (a továbbiakban: Bt.) még formálisan sem említették meg. Tehát a törvény előtti egyenlőtlenség az 1950-es évekre egyre inkább a hatalom előtti egyenlőtlenséget jelentette,³² mert a büntetéskiszabás során politikai szempontból mérlegelték az elkövető személyiségét: milyen társadalmi osztályhoz tartozik, van-e külföldre szökött, vagy internált családtagja stb.³³ Bármely, ehhez hasonló körülmény fennállása már önmagában alkalmas volt a társadalomra való veszélyesség megállapításához anélkül, hogy a vádlott bűncselekményt követett volna el.³⁴ Kiemelendő továbbá a Bp. 1. §-a, amely a büntetéskiszabás szempontjából két csoportot különített el: az elkövetők egy részével ugyanis a nevelést, míg a másik, osztályellenes részével szemben pedig a büntetést helyezte előtérbe, így próbálva a nyílt jogegyenlőség törvényi háttérét biztosítani.³⁵ A Legfelsőbb Bíróság jogegységi döntéseiben is hozzájárult az e politikai alapon történő diszkrimináció bírói gyakorlatban való megszilárdításához: az 1951-ben hozott, 8916/1951/6. számú döntése szerint: „a helyesbített tényállás szerint a vádlott nem dolgozó középparaszt, hanem kuláknak a fia, osztályhelyzeténél fogva és cselekményeiből kitűnően egyéniségéből a társadalomra veszély hárul.”³⁶

²⁶ KAHLER: *i. m.*, 185.

²⁷ HORVÁTH: *A büntetőjog... i. m.*, 202.; KAHLER: *i. m.*, 186. Az általános részi tanok szerint főszabályként csak a szándékos elkövetés miatt történhet meg a felelősségre vonás, kivéve, ha a törvény a gondatlanságból való elkövetési is büntetni rendeli.

²⁸ Az 1950. évi II. törvény, *Jogtudományi Közlöny*, 1950/11–14, 367.; vö. TÍMÁR: *i. m.*, 381.

²⁹ HORVÁTH: *A büntetőjog... i. m.*, 202.; KAHLER: *i. m.*, 185.

³⁰ 49. §: A Magyar Népköztársaság polgárai a törvény előtt egyenlők és egyenlő jogokat élveznek. A polgárok bármilyen hátrányos megkülönböztetését nemek, felekezetek vagy nemzetiségek szerint a törvény szigorúan bünteti. A Magyar Népköztársaság a területén élő minden nemzetiség számára biztosítja az anyanyelvén való oktatásnak és nemzeti kultúrája ápolásának lehetőségét.

³¹ STIPTA István: *A magyar bírósági rendszer története*, Multiplex Média, Debrecen, 1998, 168.

³² KAHLER: *i. m.*, 147.

³³ SEBESTYÉN László: A törvényesség néhány kérdése a Központi Vezetőség határozata után, *Rendőrségi Szemle*, 1956/9, 771–773.; vö. VIDA: *i. m.*, 409–420.

³⁴ HORVÁTH: *A büntetőjog... i. m.*, 203.

³⁵ KAHLER: *i. m.*, 147.

³⁶ Uo., 149.; HORVÁTH: *A büntetőjog... i. m.*, 203.

Az állampolgároknak az ily módon történő besorolásának egyik legfőbb következménye, hogy ez hatással volt a családtagokra is, mert a rokoni kapcsolat fennállása ugyanolyan hátrányokkal járt együtt, mintha maga az érintett személy ellen indult volna büntetőeljárás.³⁷ Látható, hogy az osztályhelyzetből fakadóan kialakult egy olyan status quo, amelytől nem lehetett megszabadulni,³⁸ azt folyamatosan számon tartotta a kommunista párt. Ez a gyakorlat megfelelt Rákosi Mátyás instrukcióinak, aki a Magyar Dolgozók Pártja³⁹ (a továbbiakban: MDP) Központi Vezetőségének 1949. június 11-én tartott ülésén a következőket nyilatkozta: „*De a nagyobb veszély, hogy nem fogjuk felfedezni az összes csirkefogókat és kémeket, és ez is olyan, mint a bacillus terepe, hogy ha ott marad a gyökere, tovább mérgez. Inkább mélyebben kell kivágni, de alaposan, hogy ne maradjon benn a gyökere. Ahol a fát vágják, ott a forgács is hullik.*”⁴⁰ Ez a megkülönböztetés pedig egy másik, új büntetőjogi alapelveket, a kollektív felelősséget honosította meg Magyarországon, ami főleg a politikai bűncselekmény elkövetése miatt felelősségre vont személyek családjait érintette leginkább, mert ezekben az esetekben a házastársat és a gyermekeket is megbüntették.⁴¹ Kiemelendő e körben Rajk László családja: a belügyminiszter letartóztatását követően feleségét elhurcolták, újszülött fiát pedig állami gondozásba adták, és csak több év múlva egyesítették újra a családot.⁴²

1945-től kezdve elmondható, hogy a jogszabályok megalkotásában, illetve alkalmazásában egy kettős tendencia érvényesült: egyrészt átmeneti jelleggel folytatták az 1920–1930-as években meghozott törvények, rendeletek alkalmazását, viszont ezzel párhuzamosan az Ideiglenes Nemzetgyűlés felhatalmazása alapján miniszterelnöki rendeletekben sor került olyan új törvényi tényállások meghatározására, amelyeket a Csemegikódex és az ahhoz kapcsolódó külön törvények nem tartalmaztak. Ilyenek voltak például az úgynevezett háborús és népellenes bűntettek.⁴³ E szabályozás megjelenése indította el továbbá azt a folyamatot, amelynek eredményképpen a politikai bűncselekmények megítélése egy új kontextusba került a 20. század első feléhez képest. Fontos kiemelni továbbá azt a körülményt is, hogy a jogszabályalkotás során a jogforrási hierarchiát egyáltalán nem

³⁷ Ez a fajta megbélyegzett állapot a Kádár – korszakban is megmaradt, mert egy elítélt családtag léte az egyetemen való továbbtanulásnál, különböző állások betöltésénél komoly problémát jelenthetett.

³⁸ HORVÁTH: *A büntetőjog... i. m.*, 203.

³⁹ A párt 1948-ban jött létre a Magyar Kommunista Párt (MKP), és a Magyar Szociáldemokrata Párt (MSZDP) egyesülésével. Egyes elméletek szerint ekkor következett be Magyarországon hivatalosan a kommunista hatalomátvétel, míg egy másik megközelítés szerint ez az időpont a szovjet típusú alkotmány elfogadása volt 1949-ben.

⁴⁰ HORVÁTH Ibolya – SOLT Pál – SZABÓ Győző – ZANATHY János – ZINNER Tibor: *Iratok az igazságszolgáltatás történetéhez*, 5 kötet, Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest, 1996, 296. Ezen az ülésen döntöttek Rajk Lászlónak és Szőnyi Tibornak a pártból való kizárásáról arra való hivatkozással, hogy trockista ügynökök voltak.

⁴¹ HORVÁTH: *A büntetőjog... i. m.*, 204–205.

⁴² PETŐ Andrea: *Rajk Júlia*, Balassi Kiadó, Budapest, 2001.

⁴³ ZINNER: *i. m.*, 27–28.

vették figyelembe, így az új törvényi tényállásokat rendeletek, utasítások, tájékoztatók formájában is közzétehetők,⁴⁴ figyelmen kívül hagyva a jogbiztonság követelményét.

Az első jelentős rendelkezés, amely napvilágot látott, az az Ideiglenes Kormány 1945. február 15-én elfogadott 285/1945. M. E. sz. rendelete. Lényege, hogy akiket a Tanácsköztársaság ideje alatti tevékenysége, vagy baloldali politikai meggyőződése alatt elítéltek a Horthy-korszakban, azokat rehabilitálják.⁴⁵ Álláspontom szerint ezzel a szabályozással csupán a szociáldemokrata, és a kommunista ideológiát kívánták előnyösebben feltüntetni a magyar társadalom előtt tekintettel arra, hogy az előző alkotmányos berendezkedés élesen elzárkózott mind a szélsőjobb és szélsőbaloldali irányzatoktól. Zinner Tibor is külön kiemeli: ez volt az egyetlen olyan kegyelmi intézkedés, amely semmilyen összefüggésben nem volt a szovjet büntetőpolitikával.⁴⁶

A következő fontos törvényhozási mérföldkőnek a népbíróságok felállításával kapcsolatos jogszabályok megjelenését tekinthetjük, aminek a hatására egy új bírósági rendszert alakítottak ki. Az első rendelet 1945. február 5-én kiadott 81/1945. M. E. rendelet, amelyben először rendelkeztek e fórum létrehozásáról.⁴⁷ Később, első módosítása alkalmával lehetőséget biztosított a jogalkotó arra, hogy a halálbüntetés szankcióját a bűncselekmény elkövetésekor a 16. életévét betöltött fiataalkorúval szemben is alkalmazni lehessen.⁴⁸ Végül ez év szeptemberében fogadta el az Ideiglenes Nemzetgyűlés a népbíróságokról szóló 1945. évi VII. törvényt azzal a céllal, hogy a korábban említett rendeletek tartalmát törvényerőre emeljék.⁴⁹ A bíróság feladata a háborús bűnösök felelősségre vonása volt: e vád alapján ítélték el Bárdossy László,⁵⁰ Imrédy Béla⁵¹ volt miniszterelnököket, Baky László és Endre László volt belügyi államtitkárokat, valamint Jaross Andor⁵² minisztert. Egy évvel később, 1946-ban e bírói fórum végeztette ki Szálasi Ferencet⁵³ és társait, illetve Sztójay Dömét⁵⁴ volt kormányával együtt.

⁴⁴ Az 1954. évi 26. törvényerejű rendelet később deklarálta, hogy új törvényi tényállásokat kizárólag törvény vagy törvényerejű rendelet formájában állapítható meg, de e jogszabály alkalmazását nem tartották be következetesen. HORVÁTH: *A büntetőjog... i. m.*, 201.

⁴⁵ Uo., 29.

⁴⁶ Uo.

⁴⁷ Szerk. FENESI Ferenc – KÁLDI István: *A népbírósági rendelet és a népbíróság joggyakorlata*, Békeffy Könyvkiadó-vállalat, Budapest, 1945, 3.; vö.: PAPP Gyula: *Az igazoló eljárások és a háborús bűnök megtorlása Magyarországon 1945 után*, *Aetas*, 2009/2, 164.

⁴⁸ FENESI-KÁLDI: *i. m.*, 38. A jogszabály hatálybalépésével törvényerőre emelkedett továbbá az 5900/1945. M. E. sz. rendelet a távollévő terhelt ellen lefolytatott eljárás lefolytatásával kapcsolatban, illetve a 6750/1945. M. E. sz. rendelet, ami a közhivatalnokokkal szembeni eljárásokra vonatkozó szabályokat tartalmazta.

⁴⁹ NAGY Ferenc: *A magyar büntetőjog fejlődése*. In: Szerk. BELOVICS Ervin – GELLÉR Balázs – NAGY Ferenc – TÓTH Mihály: *Büntetőjog I. Általános rész a 2012. évi C. törvény alapján*, Budapest, HVG-Orac Lap- és Könyvkiadó Kft., 2012, 36.

⁵⁰ SZERENCSES Károly: „Az ítélet: halál” – *Magyar miniszterelnökök a bíróság előtt*, Kairosz Kiadó, Budapest, 2009, 123–161., PRITZ Pál: *A Bárdossy-per*, Kossuth Kiadó, Budapest, 2001.

⁵¹ SZERENCSES: *i. m.*, 161–187.

⁵² ZINNER Tibor – RÓNA Péter: *Szálasiék bilincsenben*, I–II. kötet, Lapkiadó Vállalat, Budapest, 1986, 69–138.

⁵³ SZERENCSES: *i. m.*, 187–225.; vö.: PAKSA Rudolf: *Szálasi és a hungarizmus*, Jaffa Kiadó, Budapest, 2013.

⁵⁴ SZERENCSES: *i. m.*, 225–259.

A népbíróságok a háborús bűnösök és a volt nyilas politikusok elítélését követően egyre inkább szerepet játszottak a kommunista diktatúra kiépítésében, tehát elmondható, hogy segítették az MKP-t hatalmi pozíciójának kialakításához, majd annak megtartásához.⁵⁵ Azonban a vezető politikai elit már az úgynevezett demokratikus átmenet időszaka alatt is szembetalálta magát a legitimitáció hiányával és a lakosság ellenállásával.⁵⁶ Ennek ellensúlyozásaképpen került ismételtelen előtérbe az úgynevezett politikai bűncselekmények köre, amit az akkor még hatályban lévő, az állami és társadalmi rend hatályosabb védelméről szóló 1921. évi III. törvény (a továbbiakban: Átv.) szabályozott. Figyelembe véve azonban az ott meghatározott, pontos, precíz tényállásokat,⁵⁷ megállapítható, hogy az ebben a formában való alkalmazása már nem állt a hatalom érdekében, mert szélesebb hatáskört akartak biztosítani a népbíróságok számára a különböző koncepciók perek lefolytatása érdekében.⁵⁸ Lényegében ez az igény vezetett a kommunisták részéről ahhoz, hogy elfogadják a demokratikus államrend és a köztársaság védelméről szóló 1946. évi VII. törvényt, amely kihirdetésének napján – 1946. március 23. – rögtön hatályba is lépett, érvénytelenítve ezáltal az Átv-t., és az állami rend megóvása végett szükséges büntetőjogi rendelkezésekről szóló 1938. évi XVI. törvényt. E jogszabály alapján 1950–1953 között 380 ezer embert ítéltek el,⁵⁹ valamint e törvény alapján vonták felelősségre többek között Rajk Lászlót belügyminisztert,⁶⁰ és Mindszenty József⁶¹ hercegprímást is.

A kommunista hatalomátvétellel párhuzamosan sor került a hatályos büntetőjog általános és különös részének módosítására is⁶² annak érdekében, hogy a jogszabályok – Tímár István megfogalmazása szerint – „*valóban szocialista jellegűek*” legyenek.⁶³ A még hatályban lévő Csemegi-kódex különös részének novelláris kiegészítését tartalmazta az 1948. évi XLVIII. törvény (a továbbiakban: III. Bn.), 1950-ben pedig elfogadták a fenn kifejtett szovjet büntetőjogi alapelveknek megfelelő új általános részt, amelyet az 1950. évi II. törvény, ismertebb nevén a Btá. tartalmazott. A párt célja természetesen egy, a korábbi úgynevezett burzsoá – büntetőjoggal ellentétes kódex elfogadása lett volna, azonban erre 1961-ig nem került sor. Az így felhalmozódott jogszabályok nehéz feladat elé állították a jogalkalmazó szerveket,⁶⁴ így az Igazságügyi Minisztérium 1952-ben kiadott egy jogszabálygyűjteményt a hatályos anyagi büntetőjogi szabályok hivatalos összeállítása

⁵⁵ ZINNER: *i. m.* 33.; HORVÁTH: *A büntetőjog... i. m.*, 207.

⁵⁶ HORVÁTH: *A büntetőjog... i. m.*, 206.

⁵⁷ Az általános részi tanok szerint egy cselekmény akkor bűncselekmény, ha tényállásszerű, jogellenes és bűnös. Tehát csak az a magatartás válhat büntethetővé, ami pontosan megfelel a törvény rendelkezéseinek.

⁵⁸ HORVÁTH: *A büntetőjog... i. m.*, 207.

⁵⁹ Uo., 195.

⁶⁰ ZINNER Tibor: „*A nagy politikai affér*” – a Rajk–Brankov-ügy, I–II. kötet, Saxum Kiadó, Budapest, 2014.

⁶¹ KAHLER Frigyes: *A főcsapás iránya: Esztergom*, Don Bosco Kiadó, Budapest, 1998.

⁶² KAHLER: *Joghalál... i. m.*, 184.

⁶³ TÍMÁR: *i. m.*, 379.; vö.: Az 1950. évi II. törvény, *i. m.*, 365–372.

⁶⁴ NAGY: *i. m.* 37.

(a továbbiakban: BHÖ)⁶⁵ néven, amely a hatályos büntetőtörvények szövegét tartalmazta.⁶⁶ Ezt azonban utólag nem lehet jogforrásként értékelni,⁶⁷ csupán – Kahler Frigyes szavait idézve – jogszabályi emlékeztetőnek.⁶⁸

Összefoglalásképpen megállapítható, hogy 1945 után a magyar anyagi büntetőjog és eljárási jog jelentős változáson ment keresztül a szovjet jogtudomány térhódításának köszönhetően, amely különösen a jogállami kereteknek megfelelő alapelveknek a kommunista ideológia szerinti értelmezésében figyelhető meg leginkább. Ennek köszönhetően a törvényesség elvének alkalmazását a bíróságok figyelmen kívül hagyták, ezzel párhuzamosan pedig előtérbe került a büntetőjog tudományának osztályjellege, és a kollektív felelősség, amely az elkövető családtagjaival szembeni büntetések alkalmazását jelentette.

A fent említett változások a jogszabályalkotásban is megfigyelhetőek voltak, ugyanis a Csemegi-kódex törvényi tényállásait, valamint az annak hiányosságait kiküszöbölni kívánó külön törvények rendelkezéseit fokozatosan felváltotta a szovjet büntetőjoggal megegyező új szabályozás. E körbe sorolható többek között az 1945. évi VII. törvény, amely rendelkezett a népbíróságok felállításáról, a politikai bűncselekmények szubjektív alapokra helyezését elősegítő 1946. évi VII. törvény, illetve a hatályos büntetőkódex általános és különös részének módosításai. Lényegében megállapítható, hogy ezen szabályozások hatására olyan, alapvetően békés cselekmények is üldözendővé váltak, amelyek valójában nem bűncselekmények, lehetőséget adva ezáltal a társadalom megfélemlítésére és a kommunista diktatúra kiépítésére.

⁶⁵ A hatályos anyagi büntetőjogi szabályok hivatalos összeállításának (BHÖ) jelentősége (könyvismertetés), *Rendőrségi Szemle*, 1953/2, 187–191.

⁶⁶ KAHLER: *Joghalál... i. m.*, 184.

⁶⁷ NAGY: *i. m.*, 37.

⁶⁸ KAHLER: *Joghalál... i. m.*, 184.

FELHASZNÁLT IRODALOM

1. A hatályos anyagi büntetőjogi szabályok hivatalos összeállításának (BHÖ) jelentősége (könyvismertetés), *Rendőrségi Szemle*, 1953/2, 187–191.
2. Az 1950. évi II. törvény, *Jogtudományi Közlöny*, 1950/11–14.
3. BELOVICS Ervin – GELLÉR Balázs – NAGY Ferenc – TÓTH Mihály: *Büntetőjog I., Általános rész*, HVG-Orac Lap- és Könyvkiadó Kft., Budapest, 2012.
4. Szerk. FENESI Ferenc – KÁLDI István: *A népbírói rendelet és a népbírói joggyakorlat*, Békeffy Könyvkiadóvállalat, Budapest, 1945.
5. FÖLDESI Margit: *A megszállók szabadsága: a hadizsákmányról, a jóvátételről*, Szövetséges Ellenőrző Bizottságról Magyarországon, Kairosz Kiadó, Budapest, 2009.
6. FÖLDESI Margit: *A Szövetséges Ellenőrző Bizottság Magyarországon: visszaemlékezések, diplomáciai jelentések tükrében*, Ikva Könyvkiadó, Budapest, 1995.
7. HORVÁTH Attila: *A büntetőjog története Magyarországon a szovjet típusú szocializmus időszakában, különös tekintettel a koncepciók perekre*. In: Szerk. MEZEY Barna – RÉVÉSZ T. Mihály: *Ünnepi tanulmányok Máthé Gábor 65. születésnapja tiszteletére*, Gondolat Kiadó, Budapest, 2006.
8. HORVÁTH Attila: *A szocialista alkotmány: az 1949. évi XX. törvény*, *Rubicon*, 2012/1-2.
9. HORVÁTH Ibolya – SOLT Pál – SZABÓ Győző – ZANATHY János – ZINNER Tibor: *Iratok az igazságszolgáltatás történetéhez*, 5. kötet, Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest, 1996.
10. KÁDÁR Miklós: *Magyar büntetőjog, Általános rész*, Tankönyvkiadó Vállalat, Budapest, 1952.
11. KAHLER Frigyes: *A főcsapás iránya: Esztergom*, Don Bosco Kiadó, Budapest, 1998.
12. KAHLER Frigyes: *Joghalál Magyarországon 1945-1989*, Zrínyi Kiadó, Kalocsa, 1993.
13. *Lenin összes művei*, 29. kötet, Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1972.
14. *Lenin összes művei*, 45. kötet, Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1975.
15. *Lenin válogatott művei*, 2. kötet, Szikra Kiadó, Budapest, 1954.
16. Szerk. MENYSAGIN, V. D.: *Szovjet Büntetőjog, Általános rész*, Tankönyvkiadó, Budapest, 1951.
17. NAGY Ferenc: *A magyar büntetőjog fejlődése*. In: Szerk. BELOVICS Ervin – GELLÉR Balázs – NAGY Ferenc – TÓTH Mihály: *Büntetőjog I. Általános rész a 2012. évi C. törvény alapján*, HVG-Orac Lap- és Könyvkiadó Kft., Budapest, 2012.
18. PAKSA Rudolf: *Szálasi és a hungarizmus*, Jaffa Kiadó, Budapest, 2013.
19. PALASIK Mária: *A jogállam megteremtésének kísérlete és kudarca Magyarországon 1944–1949*, Napvilág Kiadó, Budapest, 2000.
20. PALASIK Mária: *A köztársaság kikiáltása és büntetőjogi védelme*, *Valóság*, 1996/9, 57–75.
21. PAPP Gyula: *Az igazoló eljárások és a háborús bűnök megtorlása Magyarországon 1945 után*, *Aetas*, 2009/2.
22. PETŐ Andrea: *Rajk Júlia*, Balassi Kiadó, Budapest, 2001.
23. PRITZ Pál: *A Bárdossy-per*, Kossuth Kiadó, Budapest, 2001.

24. SEBESTYÉN László: A törvényesség néhány kérdése a Központi Vezetőség határozata után, *Rendőrségi Szemle*, 1956/9, 771–773.
25. SIMÁNDI Irén: „Alkotmánytan” a Magyar Rádióban: az 1949. évi alkotmány, *Jogtörténeti Szemle*, 2012/3, 20–25.
26. SZERENCSES Károly: „Az ítélet: halál” – Magyar miniszterelnökök a bíróság előtt, Kairosz Kiadó, Budapest, 2009.
27. STIPTA István: *A magyar bírósági rendszer története*, Multiplex Média, Debrecen, 1998.
28. TÍMÁR István: Az 1950. évi II. törvény egyes kérdései, *Jogtudományi Közlöny*, 1950/11–14, 378–382.
29. VIDA Ferenc: Az ítélezés eszmei színvonalának emelése és a perek osztálytartalmának vizsgálata, *Jogtudományi Közlöny*, 1956/7, 409–420.
30. VISKI László: *Szándékosság és társadalomra való veszélyesség*, Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest, 1959.
31. ZINNER Tibor: „A nagy politikai affér” – a Rajk–Brankov-ügy, I–II. kötet, Saxum Kiadó, Budapest, 2014.
32. ZINNER Tibor – RÓNA Péter: *Szálasiék bilincsbén*, I–II. kötet, Lapkiadó Vállalat, Budapest, 1986.
33. ZLINSZKY János: *Római büntetőjog*, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1997.

Jogforrások

1. A bírósági szervezetről szóló 1954. évi XI. törvény.
2. A büntetőtörvénykönyv általános részéről szóló 1950. évi II. törvény.
3. A büntetőtörvénykönyvek egyes fogyatékoságainak megszüntetéséről és pótlásáról szóló 1948. évi XLVIII. törvény.
4. A büntettekről és vétségekről szóló 1878. évi V. törvény (Csemegi-kódex).
5. A bűnvádi perrendtartásról szóló 1896. évi XXXIII. törvény.
6. A demokratikus államrend és a köztársaság védelméről szóló 1946. évi VII. törvény.
7. A Legfelsőbb Bíróság 8916/1951/6. sz. jogegységi döntése.
8. A Magyar Népköztársaság Alkotmányáról szóló 1949. évi XX. törvény.
9. A népbírászkodás tárgyában kibocsátott kormányrendeletek törvényerőre emeléséről szóló 1945. évi VII. törvény.
10. A népbírászkodásról szóló 81/1945. M. E. sz. rendelet.
11. A volt tanácsköztársasági magatartás és az azóta baloldali (kommunista, szociáldemokrata, antifasiszta) politikai meggyőződés és tevékenység miatti elítéltek, illetve hátránnyal sújtottak rehabilitálásáról szóló 285/1945. M. E. sz. rendelet.
12. Az állami és társadalmi rend hatályosabb védelméről szóló 1921. évi III. törvény.
13. Az állami rend megóvása végett szükséges büntetőjogi rendelkezésekről szóló 1938. évi XVI. törvény.
14. Hatályos anyagi büntetőjogi szabályok hivatalos összeállítása (BHÖ).

Dr. Drócsa Izabella, (drocsa.izabella@jak.ppke.hu) 2016-ban végzett a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Karán, jogász szakon. Még ugyanebben az évben állami ösztöndíjasként kezdte el a PhD-képzést, továbbá a kar Jogtörténeti Tanszékének megbízott oktatójaként is működik. Kutatási területe a rendtörvények a két világháború közötti Magyarországon, különös tekintettel az állami és társadalmi rend hatályosabb védelméről szóló 1921. évi III. törvény anyagi jogi rendelkezéseire. E tudományos téma keretei között a népköztársasági államforma védelméről szóló 1919. évi XI. néptörvény, valamint a fent megnevezett jogszabály elemzésével, és a hozzájuk kapcsolódó bírói gyakorlattal foglalkozik.